

Сидоренко О. О.,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії держави і права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДЖЕРЕЛА СУДОВОГО ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

Судочинство України знаходиться в процесі реформування. Президент України Петро Порошенко 20 травня 2015 р. видав указ, яким затвердив Стратегію реформування судочинства, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки. Документ спрямований на практичну реалізацію принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади. Впровадження в національну правову систему новітніх теоретичних уявлень щодо місця та ролі суду в демократичному суспільстві потребує втілення в професійне праворозуміння суддів сучасних ціннісних орієнтирів, опрацювання на рівні національної практики позитивного зарубіжного досвіду. Продовжує тривати дискусія про місце та роль судових органів в механізмі правового регулювання суспільних відносин. Перед судовою владою постали питання щодо можливості брати участь у процесі нормотворчості. Більшість теоретиків права дотримуються позиції щодо неможливості суддівського нормотворення, спираючись, в основному, на відсутність відповідних законодавчих норм. Однак, загальноєвропейські тенденції зближення англо-саксонської та романо-германської систем права, діяльність Європейського суду з прав людини викликають ширше застосування норм права і принципів у суддівській діяльності. Саме тому сучасний етап розвитку національної правової системи України вимагає визнання в якості джерела права судового прецеденту і судової практики як засобів визначення змісту прав і свобод.

Загальна теорія права визначає судовий прецедент як одну із зовнішніх форм права. У формально-юридичному сенсі відповідних зовнішніх форм, в яких об'єктивується норма права, використовується словосполучення «зовнішня форма (джерело) права». При цьому, термінами «форма» та «джерело» позначають різні явища. Наприклад, у філософії зміст та форма – парні категорії, що характеризують різні сторони одного явища. У філології «форма» трактується як зовнішній вираз, вияв явища, а джерело – як основа, вихідне начало; те, що дає початок. Юридичні словники трактують джерело права як форму фіксації, виразу назовні норми права. Загальнообов'язковість юридичної норми є визначальною для форми, в якій вона об'єктивується, адже базується на формальному волевиявленні правотворчого суб'єкта. Отже, зовнішня форма (джерело) права – це спосіб об'єктивації норми права шляхом надання їй загальнообов'язковості.

Форми (джерела) права Європейського Союзу, як наголошують дослідники, утворюють цілісну систему з властивою для неї ієрархією актів, тобто підпорядкуванням актів нижчого рівня актам вищого рівня. Найбільшого визнання серед теоретиків і практиків набула класифікація всіх джерел європейського права залежно від критерію «походження», тобто мають «міжнародне походження», привнесені ззовні, в інших – з'явилися завдяки власній правовій активності органів співтовариств і ЄС, тобто є ніби «внутрішнім продуктом». Відповідно до цієї класифікації, система джерел права Євросоюзу складається з двох груп: джерела первинного права і джерела вторинного (похідного від первинного) права. Західні дослідники долучають до цієї системи також джерела прецедентного

права і виділяють в самостійну групу джерел європейського права. Зумовлюється це тим, що у процесі формування джерел європейського права стикаються підходи до розуміння джерел у континентальній і англосаксонській правових сім'ях, а також відчувається вплив концепції джерел міжнародного права. В ієрархії джерел європейського права джерела первинного права мають вищу юридичну силу. Юридична природа кожної з цих груп джерел права також різна.

Судовий прецедент, як правило, є класичним джерелом права в англо-саксонській правовій системі, де судове нормотворення визнається як юридичною доктриною, так і юридичною практикою. «Класичного» прецедентного значення набувають рішення або ухвала про прийнятність (відмову) позову до розгляду. Специфіка «від конкретного до загального» формується у результаті розгляду судом вищої юрисдикції конкретної справи, а не встановлюється як результат абстрактних узагальнень судової практики щодо певної категорії справ. Судовий прецедент має місце не лише у даній правовій системі. Правовий прецедент (і не лише судовий) існує в різних правових системах.

У сучасній романо-германській правовій системі, де нормативно-правовий акт є основним джерелом права, все більше посилюється вплив судових прецедентів. У цій правовій системі існує концептуально чіткий розподіл між правотворчою, правозастосовчою та правотлумачною діяльністю. Тому у романо-германській правовій системі відсутня концепція прецедентного права і практика застосування прецедентних рішень судами. Юридична практика історично формувалася так, що законодавчі положення доповнювалися актами офіційного тлумачення та судової практики, яка формувалася в межах діючих джерел права і для їх ефективного застосування.

Судові рішення в романо-германській правовій системі не зв'язують суддів. Проте, вищі суди, в процесі офіційного тлумачення закону чи у касаційному провадженні, мають право доповнити, уточнити або змінити нечітко сформульовану або створити відсутню норму права. Самостійним джерелом права визнаються і рішення органів конституційного правосуддя, які створюються у процесі здійснення ними нормотворчих функцій: конкретизації та інтерпретації конституційних норм, а також створення нових правових норм.

Прецедентне право формально не закріплене як джерело європейського права. Проте фактично воно існує, цілком природно, бо визнається країнами загального права, які є членами Європейського Союзу, в якості прецедентів тлумачення джерел первинного та вторинного права, і «негативної» судової правотворчості.

Такі тенденції зумовлюють посилення судів романо-германської правової системи у тлумаченні законів, визнання їх суб'єктами нормотворчості поряд з іншими правотворчими суб'єктами. Сучасні тенденції формування правової системи в Україні характеризуються розформалізацією системи джерел права. Тому актуальним є позитивне вирішення питання можливості суддівського нормотворення та визнання такого джерела права як прецедент. Наявність судових прецедентів, які б доповнювали діючі закони, надало б гнучкості системі джерел права, престижності закону.

Необхідно чітко розмежовувати поняття: нормативно-правовий, правотлумачний та правозастосовчий прецедент. Не всі судові рішення можна визнавати джерелами права. Прецедентний характер судових рішень в Україні мають не тільки ті рішення, що містять норму права, а й ті, що містять правила – роз'яснення змісту норми права, а також рішення судів чи спеціальні акти судових органів, що містять критерії уподібненого застосування норм права.

Серед переваг прецеденту, як джерела права, можна виділити його здатність створювати і фіксувати норму права більш оперативно, ніж у ході тривалого правотворчого процесу і можливість доповнити, конкретизувати закон приписом підзаконного характеру; заповнити, подолати прогалини у системі джерел права; забезпечити врегулювання більш широкого кола відносин. Законодавство України має чітко визначати коло суб'єктів, які уповноважені створювати нормативно-правові прецеденти, сфери та межі, в яких вони формуватимуться, юридична сила таких актів, характер та місце у системі джерел права України. Запровадження системи прецедентного права буде зобов'язувати суддів усіх рівнів постійно підвищувати свій професійний рівень, бо зміна чи скасування судового рішення автоматично порушуватиме питання про причини допущених помилок і накладення дисциплінарної відповідальності.

Таким чином, сучасний етап реформування правової системи має супроводжуватись визнанням судового прецеденту у якості джерела права України для нормативно-правового регулювання суспільних відносин.

Татулич І. Ю.,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри правосуддя, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЗАВДАННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУДОЧИНСТВА

Здійснюючи правосуддя, суд захищає порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, інтереси держави. Судовий захист прав, свобод та інтересів відбувається з дотриманням цивільної процесуальної форми, оскільки суд та учасники цивільного процесу повинні діяти в установленому законом порядку. Саме тому завданням цивільного судочинства визначено справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

Здійснення правосуддя у цивільних справах нерозривно пов'язане із ідеєю справедливості, яка є чітко закріплена в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (п. 1 ст. 6), (далі – Конвенція), а оскільки остання вважається джерелом права, то її норми є частиною національного законодавства. Як відомо, справедливість є одним із загальноправових принципів цивільного процесуального права. У процесуальній науці висловлюються міркування про те, що цей принцип є «складним комплексом принципів і правил, до яких насамперед слід віднести такі права, свободи і принципи: доступ до правосуддя; судовий розгляд у присутності сторони; свободу від примусу надавати не вигідні для себе покази; рівність сторін; змагальність судового процесу; мотивоване судові рішення». До змісту цього права входять чотири підгрупи прав: органічні, інституціональні, процесуальні та спеціальні. До органічних належать елементи, що забезпечують ефективне користування цим правом та його реалізацію (доступ до правосуддя і виконання судових рішень). Інституціональні елементи – це критерії, яким має відповідати і судова система держави загалом, і кожен національний судовий орган окремо (незалежний, неупереджений, створений на підставі закону). Процесуальні елементи права на справедливий судовий розгляд передбачають реальну участь особи або її представника у розгляді справи, змагальність